Colloquium 2(62)/2026
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: http://doi.org/10.34813/25coll2026

PROCES DEINSTYTUCJONALIZACJI PIECZY ZASTĘPCZEJ W OPINII PROFESJONALISTÓW I PRAKTYKÓW

The deinstitutionalization process in experts' and practitioners opinions

Marzena Ruszkowska
Akademia Bialska im. Jana Pawła II
Zakład Pedagogiki
e-mail: r-ska.marzena@wp.pl
ORCID 0000-0003-3262-6641

Magdalena Zmysłowska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Społecznych
Katedra Pedagogiki Społecznej i Metodologii Badań Edukacyjnych
e-mail: magdalena.zmyslowska@uwm.edu.pl
ORCID 0000-0003-3424-1446

Streszczenie

Każdego roku do pieczy zastępczej trafia pewien procent dzieci, których rodzice nie mogą sprawować nad nimi opieki. Najkorzystniejszą sytuacją jest umieszczenie dziecka w pieczy rodzinnej, co zgodne jest z wytycznymi ONZ dotyczącymi strategii deinstytucjonalizacji. Celem badań było pozyskanie informacji na temat postępów procesu deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej na podstawie wypowiedzi profesjonalistów i praktyków związanych z systemem pieczy zastępczej. Zastosowana metoda badań: W celu pozyskania materiału badawczego zastosowano indywidualny wywiad pogłębiony. Rezultaty: Badanie ujawniło, że proces deinstytutcjonalizacji pieczy zastępczej jest postrzegany jako kierunek konieczny, jednak jej realizacja napotyka istotne bariery systemowe, takie jak niedobór rodzin zastępczych, starzenie się opiekunów, brak rodzin specjalistycznych, trudności w zabezpieczeniu opieki dla licznych rodzeństw oraz ograniczony dostęp do wsparcia psychologicznego i medycznego. Wnioski: Proces deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej postępuje zbyt wolno i wymaga systemowego wzmocnienia pieczy zastępczej oraz lepszego zabezpieczenia wsparcia specjalistycznego dla dzieci i opiekunów.

Słowa kluczowe: piecza zastępcza, deinstytucjonalizacja, profesjonaliści, praktycy.

Abstract

Every year, a certain percentage of children whose parents are unable to take care of them are placed in foster care. The best option is to place the child in family care, which aligns with the UN guidelines on deinstitutionalization strategies. The study aimed to obtain information on the progress of the

deinstitutionalization process through the statements of experts and practitioners related to the foster care system. Method used: An in-depth individual interview was used to obtain the research material. Results: The study revealed that the process of deinstitutionalising foster care is seen as a necessary step, yet its implementation faces significant systemic barriers, such as shortage of foster families, an ageing foster carer population, a lack of specialist foster families, difficulties in securing care for large sibling groups, and limited access to psychological and medical support. Conclusion: the process of deinstitutionalising foster care is progressing too slowly and requires systemic strengthening of the foster care system and better provision of specialist support for children and carers.

Keywords: foster care, deinstitutionalization, experts, practitioners.

Wprowadzenie

Ostatnie kilkanaście lat to okres licznych przeobrażeń polskiego systemu opieki nad dzieckiem. Nikogo nie trzeba zbytnio przekonywać, że najkorzystniejszym środowiskiem wychowawczym dla dziecka jest rodzina i opieka rodziców biologicznych. Niestety, każdego roku z różnych przyczyn pewien procent dzieci trafia do pieczy zastępczej rodzinnej bądź instytucjonalnej.

Zgodnie z art. 18 Konwencji o Prawach Dziecka państwo ma obowiązek wspierania rodziców i opiekunów prawnych w działaniach opiekuńczo-wychowawczych poprzez rozwój różnego rodzaju instytucji i usług służących temu celowi. Jednakże w przypadku braku możliwości sprawowania pieczy nad dzieckiem przez jego rodziców, ma ono prawo do opieki zastępczej, a najbardziej adekwatną jej formą jest rodzina zastępcza (art. 20).

Wytyczne ONZ podkreślają, że wszelkie decyzje dotyczące zmiany środowiska wychowawczego powinny uwzględniać reintegrację z rodziną biologiczną, zatem dziecko należałoby umieszczać jak najbliżej miejsca zamieszkania (United Nations Assembly, 2010, pkt 11), przy czym formy pieczy instytucjonalnej mają ograniczyć się jedynie do przypadków, w których placówka jest koniecznym wyborem i jest odpowiednia dla konkretnego dziecka (pkt 21). W przypadku dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej należy wziąć pod uwagę cały kontekst funkcjonowania dziecka i rodziny. Podejmowane w ich sprawie decyzje i sposoby wsparcia czy pomocy powinny wynikać nie tylko z bezpośredniej sytuacji, w jakiej znajduje się dziecko, ale także kontekstu kulturowego, prawnego i społecznego. Urie Bronfenbrenner (1979, s. 110) wskazuje, że to w środowisku znajdują się siły napędowe i źródła zmian rozwojowych dziecka. Istotne więc w rozwiązywaniu problemów rodziny będzie nawiązanie relacji dziecka i rodziny z przedstawicielami różnych instytucji oraz podjęcie aktywności zarówno przez członków rodziny (chęć budowania relacji, zmiany, reintegracji), jak i środowiska (otwartość i wrażliwość na udzielanie pomocy i wsparcia).

Wytyczne ONZ odnoszą się także do strategii deinstytucjonalizacji, zwracając uwagę na konieczność eliminowania dużych placówek opieki stacjonarnej (pkt 23) na rzecz środowisk rodzinnych jako tych, które skuteczniej zabezpieczają potrzeby dzieci, zwłaszcza psychoemocjonalne i społeczne (pkt 53). Stabilna i troskliwa relacja z opiekunem zapewnia dziecku poczucie bezpieczeństwa i wspiera jego rozwój. Instytucje nie

są w stanie zapewnić odpowiedniej jakości relacji opiekun–dziecko, co wpływa negatywnie na rozwój emocjonalny i społeczny dzieci (Harlow, 2022, s. 174–175; Appathurai i in., 1986, s. 52–53). Niezwykle istotne znaczenie ma więź, którą dziecko nawiązuje z opiekunem, rozumianą jako relacja biologiczno-społeczna konieczna do przetrwania i bezpiecznego rozwoju – szczególnie niemowlętom (Jadczak-Szumiło, 2016, s. 17). Od jakości tej więzi zależy zdolność dziecka do tworzenia prawidłowych relacji z innymi osobami w przyszłości. Szczególną rolę odgrywają tutaj wrażliwi opiekunowie, którzy powinni wspierać dziecko w nabywaniu umiejętności radzenia sobie z napięciem i stresem (Schore, 2001). Wraz z wiekiem maleje potrzeba bezpośredniego kontaktu fizycznego, a w jej miejsce pojawia się poczucie bezpieczeństwa wynikające z dostępności i gotowości opiekuna do udzielenia wsparcia (Kobak, 1999).

Volodimir Lys (2020) podkreśla, że proces deinstytucjonalizacji jest niezbędny dla rozwoju nowoczesnych usług opiekuńczych dla dzieci i rodzin opartych na rodzinie i społeczności. Proces deinstytucjonalizacji polega na wspieraniu rodzin i rozwijaniu pieczy zastępczej poprzez:

a) wspieranie samych dzieci i ich rodzin w taki sposób, aby zapobiec oddzieleniu dziecka od rodziców, przy jednoczesnym skoncentrowaniu się na potrzebach i prawach dziecka (Badora, 2009; Racław, 2017);
b) zapewnienie dzieciom, których sytuacja wymaga umieszczenia w pieczy zastępczej, opieki dobrej jakości, w pierwszej kolejności w jej zawodowych formach o charakterze rodzinnym (Golczyńska-Grondas i Błaszczyk, 2020);
c) eliminowanie dużych placówek opieki stacjonarnej (pkt 23) na rzecz środowisk rodzinnych (*Guidelines for the Alternative…*, 2010);
d) rozwijanie usług na poziomie lokalnych społeczności (*Ogólnoeuropejskie wytyczne dotyczące przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności*, s. 72).

W *Ogólnopolskiej diagnozie deinstytucjonalizacji usług społecznych* (2024, s. 179) podkreślono, że kluczowym celem procesu deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej jest ograniczenie liczby dzieci w pieczy instytucjonalnej i przeniesienie ich do rodzin zastępczych. Zwraca na to uwagę również Agnieszka Regulska (2015), podkreślając, że instytucje mają pełnić jedynie rolę pomocową, bowiem to w środowiskach rodzinnych dzieci mogą nawiązać trwałe więzi z opiekunem (Bitner i in., 2018). Efektem procesu deinstytucjonalizacji przyjrzała się Najwyższa Izba Kontroli i niestety, z danych zamieszczonych w raportach pokontrolnych wynika, iż na przestrzeni lat 2012–2021 można zaobserwować niewielki przyrost procentowego udziału dzieci przebywających w rodzinnej pieczy zastępczej, bowiem wzrósł on o niespełna 4 pp. (Najwyższa Izba Kontroli, 2023).

Zastąpienie pieczy instytucjonalnej formami rodzinnymi zdecydowanie zwiększyłoby szanse rozwojowe dzieci umieszczanych w środowiskach zastępczych, zapewne przyczyniłoby się do poprawy sytuacji edukacyjno-zawodowej wychowanków

i pozwoliło na lepsze przygotowanie do dorosłego, samodzielnego życia. Dlatego tak bardzo ważne okazuje się zapewnienie dzieciom pozbawionym możliwości wychowywania się we własnej rodzinie odpowiedniego środowiska zastępczego, otwartego i wrażliwego na udzielanie pomocy i wsparcia, takiego, w którym będą miały szansę na stworzenie bezpiecznego stylu przywiązania, co wydaje się bardziej możliwe w rodzinie zastępczej niż w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Jednakże warto zadać sobie pytanie, czy całkowite odejście od instytucjonalnych form opieki jest możliwe? Jak wygląda proces deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej w Polsce? Celem badań było pozyskanie informacji na temat postępów procesu deinstytucjonalizacji dzięki wypowiedziom profesjonalistów i praktyków związanych z systemem pieczy zastępczej.

Aspekty metodologiczne

Badania o charakterze jakościowym zrealizowano w lutym 2024 roku na zlecenie Fundacji Happy Kids z Łodzi. W opracowaniu wykorzystano materiał empiryczny zgromadzony za pomocą indywidualnych wywiadów pogłębionych przeprowadzonych według autorskiego scenariusza.

Pogłębiony wywiad indywidualny to metoda badań jakościowych przyjmująca formę rozmowy, w której badacz i badany wzajemnie się rozumieją i wspierają (Silverman, 2007, s. 119–122). Badacz ustala pytania, które zadaje rozmówcy, dostosowując język w trakcie komunikowania się (Konecki, 2012). Prowadzący rozmowę może swobodnie decydować o kolejności zadawania pytań i modyfikować ich formę. Wykorzystanie pogłębionego wywiadu indywidualnego jako metody pozwala na poznanie sposobów myślenia, przeżywania, zwyczajów, ale również dominujących postaw rozmówców (Nicpoń i Marzęcki, 2010, s. 246–247). Służy także zrozumieniu poglądów. Wywiad taki jest ukierunkowany na konkretny cel, którym jest uzyskanie pogłębionej wiedzy dotyczącej obszaru zainteresowania badacza. Rozmowa trwa zazwyczaj od godziny do półtorej (Maison, 2007), a liczba rozmówców wynosi od 15 do 100 osób (Młyniec, 2002, s. 148). W przypadku niniejszych badań wywiady prowadzone były on line z wykorzystaniem platformy MS Teams (ze względu na duże rozproszenie terytorialne respondentów) i trwały średnio półtorej godziny.

Rozmowy były prowadzone wokół dyspozycji dotyczących systemu pieczy zastępczej w Polsce, funkcjonowania rodzicielstwa zastępczego, w tym zawodowego, trudności i barier, z jakimi mierzą się rodzice zastępczy, postrzegania roli rodzica zastępczego, możliwości wprowadzenia zmian usprawniających funkcjonowanie rodzinnej pieczy zastępczej. Analizowane zagadnienia oscylowały wokół kluczowych problemów badawczych, w tym następujących pytań: Jak profesjonaliści i praktycy oceniają obecnie funkcjonujący system pieczy zastępczej w Polsce, zwłaszcza system pieczy rodzinnej? Jakie są jego mocne, a jakie słabe strony? Jakie są obecnie ograniczenia funkcjonowania i rozwoju rodzicielstwa zastępczego w Polsce? – tak postawione

pytania miały służyć głównie celom poznawczym i udzielić odpowiedzi na temat procesu deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej.

Ze względu na jakościowy charakter badań, o doborze uczestników decydują przede wszystkim względy poznawcze (Pilch i Bauman, 2001). Niniejsze badania oparto na celowym doborze próby, ponieważ – jak twierdzi David Silverman (2008) – taki sposób selekcji umożliwia wybór przypadków odzwierciedlających określoną cechę lub proces istotny z perspektywy badacza. Rozmówcami były osoby, których pozycja zawodowa i staż pracy pozwalały uważać ich za profesjonalistów i praktyków w określonych dziedzinach, w tym przypadku kwestiach związanych z funkcjonowaniem systemu pieczy zastępczej, bowiem byli oni związani z pieczą zastępczą od ponad pięciu lat (co stanowiło podstawowe kryterium doboru rozmówcy).

Wśród 19 profesjonalistów i praktyków związanych z systemem pieczy zastępczej znaleźli się:

- 2 koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej z województwa warmińsko-mazurskiego;
- 2 przedstawicieli organizacji pozarządowych (w tym psycholog) działających na rzecz dzieci w województwie łódzkim i podkarpackim;
- 1 psycholog i 1 pedagog prowadzący szkolenia dla przyszłych i obecnych opiekunów zastępczych z województwa zachodniopomorskiego;
- 1 pracownik socjalny z województwa łódzkiego;
- 1 pracownik działu pieczy zastępczej z województwa zachodniopomorskiego;
- 2 dyrektorzy oraz 2 kierownicy jednostek organizacyjnych realizujących zadania z zakresu pomocy społecznej, wspierania rodziny i pieczy zastępczej oraz wspierania osób z niepełnosprawnościami w województwach łódzkim i warmińsko-mazurskim;
- 1 osoba prowadząca rodzinny dom dziecka z województwa warmińsko-mazurskiego;
- 2 osoby pełniące funkcję rodziców zastępczych zawodowych (w tym prowadzący rodzinę zastępczą zawodową specjalistyczną) z województwa warmińsko-mazurskiego;
- 2 osoby prowadzące placówkę opiekuńczo-wychowawczą typu rodzinnego z województwa łódzkiego;
- 2 rodziców niezawodowych (województwo łódzkie, podkarpackie).

Ze względu na wewnętrzne zróżnicowanie próby, w dalszej części tekstu zastosowano określenie profesjonaliści i praktycy związani z systemem pieczy zastępczej.

Wszystkie wywiady zostały zarejestrowane za zgodą rozmówców, a następnie poddane transkrypcji w formie uproszczonej transkrypcji dosłownej (*verbatim*), z zachowaniem sensu wypowiedzi oraz kluczowych treści istotnych z punktu widzenia

analizy. Dane zostały zanonimizowane. Zgromadzony materiał empiryczny poddano jakościowej analizie tematycznej, zgodnie z podejściem zaproponowanym przez Braun i Clarke (2006). Analiza miała charakter indukcyjny, co oznacza, że kategorie wyłaniano bezpośrednio z danych. Proces analizy przebiegał etapowo i był zgodny z sześciostopniowym modelem analizy tematycznej, obejmującym: (1) zapoznanie się z danymi, (2) generowanie kodów, (3) poszukiwanie tematów, (4) ich weryfikację, (5) definiowanie i nazywanie tematów oraz (6) raportowanie wyników. W praktyce obejmowało to wielokrotne zapoznanie się z materiałem, identyfikację powtarzających się wątków, ich wstępne kodowanie, a następnie systematyczne porządkowanie oraz grupowanie kodów w szersze kategorie tematyczne. Kodowanie miało charakter otwarty i było prowadzone ręcznie przez autorki badania. W toku analizy stosowano wielokrotne odczytywanie materiału oraz porównywanie fragmentów danych, a także ponowną weryfikację wybranych fragmentów, co pozwoliło zwiększyć spójność i rzetelność interpretacji. Wyodrębnione kategorie odnosiły się do barier procesu deinstytucjonalizacji oraz proponowanych kierunków zmian i stały się podstawą uporządkowania oraz prezentacji wyników w dalszej części artykułu.

Opinie badanych profesjonalistów i praktyków na temat procesu deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej

Analiza materiału empirycznego pozwoliła wyodrębnić kilka głównych kategorii problemów związanych z procesem deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej. Obejmowały one: ograniczenia procesu deinstytucjonalizacji w praktyce, niedobór i starzenie się opiekunów zastępczych, niewystarczającą liczbę rodzin specjalistycznych oraz niedostateczne wsparcie dla rodzin już funkcjonujących. Poniżej przedstawiono te kategorie wraz z ilustrującymi je wypowiedziami badanych:

1. Deinstytucjonalizacja jako proces pożądany, lecz trudny do pełnej realizacji.

W wypowiedziach badanych wyraźnie zaznaczało się przekonanie, że rozwój rodzinnych form pieczy zastępczej jest kierunkiem pożądanym, zgodnym z dobrem dziecka i podstawowymi założeniami procesu deinstytucjonalizacji. Rodzina jako środowisko wychowawcze daje większą szansę na budowanie trwałych więzi, poczucia bezpieczeństwa, przynależności oraz stabilności (Bowlby, 1988; D'Andrade, 2005; Steinhauer, 1991; Pecora i in., 2009). Pomimo trudności w funkcjonowaniu rodzicielstwa zastępczego, system ten uznaje się za skuteczniejszy od pieczy instytucjonalnej (Matejek, 2020; Ruszkowska, 2013).

Jednocześnie badani wielokrotnie podkreślali, że pełna rezygnacja z pieczy instytucjonalnej w obecnych warunkach nie wydaje się możliwa. Jeden z rozmówców zauważył „Chcemy docelowo, aby nasz system opierał się głównie o pieczę typu rodzinnego, niemniej jednak mijają kolejne lata i do skutku to do końca nie doszło" (psycholog). W podobnym tonie wypowiadali się inni profesjonaliści i praktycy,

wskazując na sytuacje, w których zabezpieczenie dziecka w formie rodzinnej okazuje się bardzo trudne lub czasowo niemożliwe.

Szczególnie wyraźnie pojawił się wątek dzieci z doświadczeniem głębokiej traumy czy konieczności wspólnego umieszczenia licznego rodzeństwa. Kolejny z rozmówców wskazywał wprost, że „nie dla każdego dziecka da się znaleźć opiekunów, są dzieci, które lepiej funkcjonują w systemie instytucjonalnym, np. dzieci z różnymi traumami" (dyrektor, centrum administracyjne pieczy zastępczej). Wypowiedzi rozmówców nie kwestionują sensu procesu deinstytucjonalizacji jako kierunku zmian, ale pokazują, że jego praktyczna realizacja napotyka poważne ograniczenia. W kontekście tych wypowiedzi warto przywołać stanowisko Marii Kolankiewicz, która podkreśla, że instytucje opiekuńcze dla dzieci istniały od stuleci i będą istnieć tak długo, jak długo będą rodziny, które nie radzą sobie z wychowaniem, zaniedbują lub krzywdzą swoje dzieci (Kolankiewicz, 2022).

2. Niedobór rodzin zastępczych i starzenie się opiekunów.

Jedną z najczęściej pojawiających się kategorii problemów był niedobór rodzin zastępczych. Badani wskazywali nie tylko na zbyt małą liczbę kandydatów do pełnienia tej roli, ale również na zjawisko starzenia się opiekunów. W części wypowiedzi profesjonalistów i praktyków pojawiał się niepokój dotyczący przyszłości systemu pieczy zastępczej. Jeden z badanych mówił: „My się starzejemy jako rodzice zastępczy i nie ma nikogo, kto by nas zastąpił. A jak my jesteśmy coraz starsi, to nie przyjmujemy teraz coraz młodszych dzieci (…)" (placówka opiekuńczo-wychowawcza typu rodzinnego). Wątek ten sugeruje narastające ryzyko oparcia systemu przede wszystkim na osobach w średnim i starszym wieku, co w perspektywie kolejnych lat może skutkować dalszym ograniczaniem liczby dostępnych miejsc w pieczy rodzinnej. Wypowiedzi respondentów pozostają tu zbieżne z ustaleniami innych badań i raportów wskazujących na trudności z pozyskiwaniem nowych kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej (Harewska i Gajewska, 2022; Ruszkowska i in., 2024).

3. Niewystarczająca liczba rodzin specjalistycznych i trudności w zabezpieczeniu opieki dla dzieci o szczególnych potrzebach.

Kolejnym ważnym obszarem problemowym była niewystarczająca liczba rodzin zastępczych zawodowych specjalistycznych, zdolnych do opieki nad dziećmi z niepełnosprawnościami, co potwierdza jedna z wypowiedzi „Mało rodzin decyduje się na opiekę nad dzieckiem z niepełnosprawnością, nie jesteśmy odpowiednio przygotowani, przerastają nas problemy, wiemy też, że musimy liczyć tylko na siebie" (rodzina zastępcza zawodowa). W opinii badanych brak takich rodzin stanowi jedną z barier postępu procesu deinstytucjonalizacji. Według Marii Kolankiewicz w pieczy instytucjonalnej częściej niż w przeciętnej populacji zdarzają się wychowankowie z poważnymi problemami psychicznymi, agresywni, nadpobudliwi, uzależnieni, cierpiący na depresję i inne zaburzenia rozwojowe (Kolankiewicz, 2022).

Problem ten dotyczy również licznych rodzeństw, dla których trudno znaleźć rodzinę gotową przyjąć kilkoro dzieci jednocześnie. Jak wskazywał kolejny

z rozmówców: „Liczne rodzeństwa, gdzie część jest maluchami, część nastolatkami, więc jeżeli mamy tych dzieci nie rozdzielić, to instytucjonalna piecza nie może całkowicie przestać istnieć, bo rodziny się na tak duże rodzeństwa nie decydują" (pedagog, ośrodek pomocy rodzinie). Brak osób chętnych do pełnienia roli rodzica zastępczego wymusza umieszczanie tych dzieci w pieczy instytucjonalnej, która nie sprzyja kształtowaniu poczucia bezpieczeństwa, nie stwarza możliwości harmonijnego rozwoju i wzrostu oraz budowaniu relacji opartych na zaufaniu, ani też nie tworzy środowisk otwartych i wrażliwych na udzielanie pomocy i wsparcia czy podejmowaniu indywidualnych aktywności w kierunku działań reintegracyjnych. Wypowiedzi te wskazują, że jedną z najważniejszych praktycznych granic procesu deinstytucjonalizacji jest brak wystarczająco rozwiniętego zaplecza rodzinnych form pieczy zastępczej dostosowanych do bardziej złożonych potrzeb dzieci trafiających do systemu. Jednakże, jak podkreślała Józefina Hrynkiewicz, dom dziecka nie jest pożądaną formą opieki, ale w wielu przypadkach pozostaje jedynym dostępnym rozwiązaniem dla dzieci zaniedbanych wychowawczo, licznych rodzeństw, dzieci chorych psychicznie, neurologicznie, niepełnosprawnych umysłowo, uzależnionych od alkoholu czy narkotyków (Hrynkiewicz, 2006).

4. Trudności organizacyjne systemu i niezrealizowane postanowienia sądowe.

W wypowiedziach badanych istotne miejsce zajmowały również trudności organizacyjne systemu pieczy zastępczej. Rozmówcy wskazywali na problem niewykonanych postanowień sądowych, wynikający z braku miejsc zarówno w pieczy rodzinnej, jak i instytucjonalnej. W tym kontekście jeden z badanych podkreślał, że do systemu trafia „dużo dzieci z różnymi trudnościami, zaburzeniami i nie wszystkie mogą być w rodzinach umieszczone" (dyrektor, centrum pomocy rodzinie). Profesjonaliści i praktycy wskazywali również na skutki ograniczenia liczby miejsc w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Sam kierunek tej zmiany oceniany był jako zgodny z ideą procesu deinstytucjonalizacji, jednak w praktyce prowadził niekiedy do pogłębienia trudności w szybkim zabezpieczaniu miejsc dla dzieci wymagających natychmiastowego umieszczenia poza rodziną biologiczną. W efekcie dochodziło do sytuacji oczekiwania na wykonanie postanowienia sądu, co z perspektywy dobra dziecka należy uznać za szczególnie niekorzystne, co podkreśla kolejny rozmówca w swojej wypowiedzi „czasami lepszym rozwiązaniem może być umieszczenie dziecka w pieczy instytucjonalnej, jeśli celem jest odseparowanie go od dysfunkcyjnego środowiska i zapewnienie mu podstawowego poczucia bezpieczeństwa". W przeciwnym razie może dojść do sytuacji „oczekiwania w środowisku rodzinnym na umieszczenie i nierealizowania postanowienia sądu" (dział pieczy zastępczej ośrodka pomocy społecznej). Niektórzy badacze zauważają, iż ciągłe podkreślanie, że pieczę instytucjonalną należy zlikwidować, nie sprzyja ani samym podopiecznym, ani wychowawcom, nie służy też eliminowaniu mitów, negatywnych etykietek i stereotypów społecznych (Gajewska, 2020; Gajewska i Zapeński, 2024).

5. Niedostateczne wsparcie dla rodzin już funkcjonujących w systemie.

Odrębną kategorię problemów stanowiło wsparcie udzielane rodzinom zastępczym już funkcjonującym w systemie. Wypowiedzi badanych wskazywały na przeciążenie koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej, niewystarczający dostęp do pomocy psychologicznej, terapeutycznej i psychiatrycznej, a także ograniczoną dostępność rozwiązań odciążających opiekunów, takich jak opieka wytchnieniowa. Jeden z rozmówców wskazywał: „Jeżeli koordynator pieczy zastępczej ma 15 rodzin pod sobą (….), miesiąc ma 20 dni, no to nawet pewnie nie jest w stanie dobrze być u jednej rodziny w miesiącu" (placówka opiekuńczo-wychowawcza typu rodzinnego). W innych wypowiedziach podkreślano problemy związane z długim czasem oczekiwania na wizytę u psychiatry, niewystarczającym przygotowaniem szkół i poradni psychologiczno-pedagogicznych do pracy z dziećmi ze środowisk zastępczych oraz brakiem realnego wsparcia dla samych opiekunów narażonych na przeciążenie i wypalenie. Wyniki te sugerują, że rozwój rodzinnej pieczy zastępczej wymaga nie tylko zwiększania liczby rodzin zastępczych, lecz także zdecydowanego wzmocnienia systemu wsparcia dla tych, którzy już pełnią funkcję opiekunów.

Profesjonaliści i praktycy związani z systemem pieczy zastępczej w swoich wypowiedziach podkreślają konieczność umieszczania jak największej liczby dzieci w pieczy rodzinnej, jednocześnie jednak wskazują liczne problemy, które uniemożliwiają całkowitą likwidację miejsc w pieczy instytucjonalnej. Niektórzy badacze, m.in. Grażyna Gajewska w swoich publikacjach zwraca uwagę, że całkowita likwidacja pieczy instytucjonalnej jest niemożliwa, zawsze bowiem trzeba mieć na uwadze zróżnicowane sytuacje i potrzeby dzieci (Gajewska, 2009, s. 139). Niemniej jednak dążenie do podniesienia jakości opieki sprawowanej w pieczy instytucjonalnej i stopniowe zmniejszanie liczby dzieci w niej umieszczanych jest jak najbardziej pożądane (Harewska i Gajewska, 2022).

Do najważniejszych trudności blokujących postęp procesu deinstytucjonalizacji, wskazanych zarówno przez rozmówców, jak też i badaczy problematyki, zaliczyć można:

1) niewystarczające zainteresowanie rodzicielstwem zastępczym wśród osób młodych; starzejący się opiekunowie zastępczy; brak rodzin zastępczych (Por. Harewska i Gajewska, 2022; Ruszkowska i in. 2024);
2) niewystarczająca liczba rodzin zastępczych zawodowych specjalistycznych w stosunku do liczebności wychowanków z niepełnosprawnościami trafiających do pieczy zastępczej (por. Masalska-Szymanek, 2012; Ruszkowska, 2022);
3) brak rodzin chcących czy potrafiących zajmować się dziećmi z różnego rodzaju traumami wyniesionymi ze środowisk rodzinnych (por. Hrynkiewicz, 2006; Kolankiewicz, 2022);
4) brak miejsc, w których można by było umieszczać liczne rodzeństwa (nie rozdzielając ich przy tym);

5) zbyt duża liczba rodzin przypadająca na jednego koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, a tym samym niedostateczne wsparcie oferowane opiekunom zastępczym (por. Broża, 2024);
6) utrudniony dostęp do rodzin pomocowych (por. Harewska i Gajewska, 2022; Ruszkowska, 2019).

Propozycje rozwiązań w ocenie badanych profesjonalistów i praktyków związanych z systemem pieczy zastępczej

Analiza wypowiedzi rozmówców pokazuje, że rozwiązania koncentrowały się wokół kilku powtarzających się obszarów wsparcia. Badani wskazali, że skuteczniejsze ograniczanie umieszczania dzieci w pieczy instytucjonalnej wymaga równoczesnego wzmacniania rodzinnej pieczy zastępczej na poziomie organizacyjnym, specjalistycznym i finansowym. Pierwszym wyraźnie wyodrębniającym się obszarem była potrzeba zwiększenia dostępności wsparcia psychologicznego, terapeutycznego i psychiatrycznego zarówno dla dzieci, jak i dla samych opiekunów zastępczych, którzy „narażeni są na wypalenie zawodowe, borykają się bowiem z różnymi typami problemów swoich wychowanków".

Drugim obszarem była poprawa dostępu do lekarzy specjalistów, szczególnie lekarzy psychiatrów, gdzie – jak podkreślają badani – „niejednokrotnie na wizytę trzeba oczekiwać nie krócej jak pół roku, a potrzeby są tu i teraz".

Trzeci obszar dotyczył wzmocnienia współpracy między rodzinami a instytucjami otoczenia społecznego dziecka, zwłaszcza szkołami, poradniami psychologiczno-pedagogicznymi i jednostkami pomocy społecznej, szczególnie „pod kątem poprawnej diagnozy trudności dydaktyczno-wychowawczych czy planu pracy z podopiecznym".

Czwartym obszarem problemowym była potrzeba rozwijania rozwiązań odciążających opiekunów, w tym opieki wytchnieniowej i szerszego dostępu do rodzin pomocowych, co było podkreślane szczególnie przez opiekunów wychowujących dzieci z niepełnosprawnościami.

Na końcu rozmówcy podkreślali potrzebę zmian systemowych obejmujących reformę całego systemu pieczy zastępczej, „który wspierałby rodziny zastępcze całościowo, od pomocy finansowej, poprzez łatwiejszy kontakt ze specjalistami, po działania wspierające oferowane przez różnego rodzaju instytucje, w tym środowiska edukacyjne czy instytucje pomocy społecznej".

Uzyskane wyniki wskazują, że przyspieszenie procesu deinstytucjonalizacji wymaga działań wielopoziomowych: zwiększania liczby kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej, rozwijania rodzin specjalistycznych, wzmacniania zaplecza specjalistycznego oraz poprawy codziennego funkcjonowania rodzin już obecnych w systemie.

Wnioski

Przeprowadzone badania wskazują, że proces deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej jest postrzegany przez profesjonalistów i praktyków związanych z systemem pieczy zastępczej jako kierunek pożądany i zgodny z dobrem dziecka, jednak w obecnych warunkach systemowych napotykający na istotne bariery ograniczające tempo i zakres jego realizacji. Zgromadzony materiał empiryczny pozwolił wyodrębnić kilka głównych obszarów trudności: niedobór rodzin zastępczych, niewystarczającą liczbę rodzin zawodowych specjalistycznych, trudności z umieszczaniem licznych rodzeństw i dzieci o szczególnych potrzebach, a także ograniczony dostęp do wsparcia psychologicznego, psychiatrycznego, medycznego i koordynacyjnego.

Uzyskane wyniki prowadzą do wniosku, że proces deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej jest konieczny jako kierunek zmian, ale jego pełna realizacja nie jest obecnie możliwa bez równoczesnego wzmocnienia rodzinnej pieczy zastępczej. Oznacza to, że ograniczanie pieczy instytucjonalnej nie może odbywać się w oderwaniu od realnych możliwości systemu rodzinnego, ponieważ istnieje ryzyko pogłębiania problemów z brakiem miejsc, niewykonanymi postanowieniami sądowymi i niewystarczającym zabezpieczeniem dzieci wymagających natychmiastowej pomocy (por. Basiaga, 2015; Ruszkowska i in., 2024).

Wyniki badania wskazują również, że jednym z najpilniejszych wyzwań jest nie tylko pozyskiwanie nowych kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej, ale także zapewnienie wsparcia rodzinom już funkcjonującym w systemie. Dotyczy to zwłaszcza łatwiejszego dostępu do specjalistów, wsparcia psychologicznego dla dzieci i opiekunów, rozwoju rodzin pomocowych oraz rozwiązań odciążających opiekunów (por. Klimek i in. 2024; Krzyszkowski, 2021).

Można zatem stwierdzić, że proces deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej powinien być rozwijany, ale jego skuteczność zależy od całościowego potraktowania rodzinnej pieczy zastępczej jako obszaru wymagającego długofalowego, systemowego wsparcia. Dopiero w takich warunkach możliwe będzie realne ograniczania znaczenia pieczy instytucjonalnej przy jednoczesnym zabezpieczeniu zróżnicowanych potrzeb dzieci. Zmiany w systemie pieczy są niezbędne i powinny być traktowane priorytetowo, ponieważ problem starzejących się opiekunów zastępczych i braku napływu osób młodych chcących opiekować się dziećmi ze środowisk dysfunkcyjnych nie zniknie samoistnie.

BIBLIOGRAFIA

Appathurai, C., Lowery, G., Sullivan, T. (1986). Achieving the vision of deinstitutionalization: A role for foster care? *Child and Adolescent Social Work, 3*(1), 50–63. https://doi.org/10.1007/BF00757131.

Badora, S. (2009). Polski system opieki nad dzieckiem. W: S. Badora (red.), *Przeciw sieroctwu. Zapobieganie, opieka, pomoc instytucjonalna* (67–80). PWSZ.

Basiaga, J. (2015). Czynniki utrudniające funkcjonowanie zawodowych rodzin zastępczych. *Polityka Społeczna*, *1*, 24–30.

Bitner, M., Luberadzka-Gruca, J., Wojtasińska, E., Skalec, A., Kulig, B., Kwaśniewska-Sadkowska, A., Iwanowski, D. (2018). *Postępy deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej*. WISE Europa, Fundacja Przyjaciółka, Koalicja na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej.

Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent–child attachment and healthy human development.* Basic Books.

Braun V., Clarke V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3*(2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development. Experiments by nature and design*. Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/9780674028845.

Broża, P. (2024). Specyfika i wyzwania w pracy koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej - rekomendacje dla praktyki pedagogicznej. *Rozprawy Społeczne*, *18*(1), 235–248. https://doi.org/10.29316/rs/186045.

D'Andrade, A. C. (2005). Placement stability in foster care. W: G. P. Mallon, P. M. Hess (Eds.), *Child welfare for the 21st century: A handbook of practices, policies, and programs* (608–622). Columbia University Press.

Gajewska, G. (2009). *Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki.* Pracownia Edukacyjno-Konsultacyjno-Wydawnicza „Gaja".

Gajewska, G. (2020). *Współczesne tendencje, problemy oraz wyzwania w opiece i wychowaniu. Teoria, metodyka i praktyka w opinii studentów*. Oficyna Wydawnicza Impuls.

Gajewska, G., Zapeński, P. (2024). *Usamodzielnianie i samodzielność życiowa byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych w narracjach biograficznych.* Wydawnictwo Adam Marszałek. https://doi.org/10.15804/npw20244316.

Golczyńska-Grondas, A., Błaszczyk, M. (2020). *Deinstytucjonalizacja placówek opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą w województwie łódzkim*. Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi. https://doi.org/10.18778/8220-399-08.

Harewska, N., Gajewska, G. (2022). *Profesjonalizacja rodzinnej pieczy zastępczej. Teoria a Praktyka.* Oficyna Wydawnicza Impuls.

Harlow, E. (2022). Children's rights, deinstitutionalisation and the development of foster care services across the world. *Practice: Social Work in Action*, *34*(3), 171–183. https://doi.org/10.1080/09503153.2021.1909719.

Hrynkiewicz, J. (2006). *Odrzuceni. Analiza procesu umieszczania dzieci w placówkach opieki.* ISP.

Jadczak-Szumiło, T. (2016). Teoria przywiązania i jej zastosowanie w pracy z rodziną. W: I. Krasiejko, M. Ciczkowska-Giedziun (red.), *Praca socjalno-wychowawcza z rodziną w ujęciu wybranych koncepcji* (17–32). Instytut Rozwoju Służb Społecznych.

Klimek, M., Kawa, M., Szczepaniak- Sienniak, J. (2024). Deinstytucjonalizacja pieczy zastępczej. W: M. Grewiński, J. Lizut, P. Rabiej, (red.). *Ogólnopolska diagnoza deinstytucjonalizacji usług społecznych na terenie 16 województw Polski* (177–200). ROPS Toruń/ Uczelnia Korczaka, Elipsa.

Kobak, R. (1999). The emotional dynamics of disruptions in attachment relationships: Implications for theory, research, and clinical intervention. W: J. Cassidy, P. R. Shaver, *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (21–43). Guilford Press.

Kolankiewicz, M. (2022). *Placówki opiekuńczo-wychowawcze. Historia i współczesność*. Wydawnictwo Difin.

Konecki, T. (2012). *Studia z metodologii badań jakościowych*. PWN.

Konwencja o prawach dziecka, Dz. U. z 1991 r., nr 120, poz. 526.

Krzyszkowski, J. (2021). Wpływ deinstytucjonalizacji na zarządzanie i organizację instytucji lokalnej polityki społecznej. W: M. Grewiński, J. Lizut, (red.). *Deinstytucjonalizacja w polityce społecznej – szanse i zagrożenia* (57–71). Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium".

Lys, V. (2020). Деінституалізація в системі децентралізації повноважень у сфері інституційного догляду та виховання дітей. *Аспекти публічного управління*, [Deinstytucjonalizacja w systemie decentralizacji uprawnień w zakresie instytucjonalnej opieki i wychowania dzieci. *Aspekty zarządzania publicznego*] *8*(5), 52–61. https://doi.org/10.15421/152093.

Maison, D. (2007). Jakościowe metody badań marketingowych. W: D. Maison, A. Noga-Bogomilski, (red.). *Badania marketingowe. Od teorii do praktyki* (3–26). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Matejek, J. (2020). *Rodzinna piecza zastępcza. Teoretyczne aspekty funkcjonowania rodzin zastępczych*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

Masalska-Szymanek, W. (2012). Rodziny zastępcze zawodowe specjalistyczne – od szkolenia do praktyki. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, *2*, 31–32.

Młyniec, E. (2002). *Opinia publiczna: Wstęp do teorii*. Forum Naukowe.

Najwyższa Izba Kontroli. (2023, 12 kwietnia). *Za dużo domów dziecka, za mało rodzin zastępczych*. https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/deinstytucjonalizacji-pieczy-zastepczej.html

Nicpoń, M., Marzęcki, R. (2020). Pogłębiony wywiad indywidualny w badaniach politologicznych. W: D. Mikułocka-Wójtowicz, (red.). *Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość. Problemy badawcze młodych politologów* (245–252). Wydawnictwo Libron.

Europejska Grupa Ekspertów ds. Przejścia od Opieki Instytucjonalnej do Opieki świadczonej na poziomie Lokalnych Społeczności (2012). *Ogólnoeuropejskie wytyczne dotyczące przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności. Wytyczne w zakresie wdrażania i wspierania trwałego przejścia od opieki instytucjonalnej do alternatywnych rozwiązań rodzinnych i opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności w przypadku dzieci, osób niepełnosprawnych, osób mających problemy ze zdrowiem psychicznym oraz osób starszych w Europie*. Bruksela. Belgia.

Pecora, P. J., Whittaker, J. K., Maluccio, A. N., Barth, R. P., DePanfilis, D. (2009). *The child welfare challenge: Policy, practice, and research.* Aldine Transaction Publishers.

Pilch, T., Bauman, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe.* Wydawnictwo Akademickie Żak.

Racław, M. (2017). *Zinstrumentalizowane rodzicielstwo. Rodziny zastępcze – między usługą a odruchem serca. Perspektywa socjologiczna*. Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.

Regulska, A. (2015). Educational care centres in the system of foster care in Poland. *Studia nad Rodziną*, *19*(2), 262–270. https://doi.org/10.21697/snr.2015.37.2.14

Ruszkowska, M. (2013). *Diagnoza rodzin zastępczych w obliczu dylematów współczesności*. CRZL.

Ruszkowska, M. (2019). Rodziny pomocowe – „martwy zapis" w ustawie czy realna pomoc pieczy rodzinnej. *Zeszyty Pracy Socjalnej*, *24*(1), 13–22. https://doi.org/10.4467/24496138ZPS.19.002.10750.

Ruszkowska, M. (2022). *Instytucjonalna piecza zastępcza wobec zdolnych podopiecznych*. Wydawnictwo Akademii Bialskiej Nauk Stosowanych.

Ruszkowska, M., Zmysłowska, M., Broża, P., Hauser, A. (2024). *Raport rodzicielstwo zastępcze w Polsce. Wyzwania i rozwiązania*. Fundacja Happy Kids. https://www.happykids.org.pl/wp-content/uploads/ 2024/03/ RAPORT_ RODZICIELSTWO_ZASTEPCZE_HAPPY_KIDS_2024.pdf

Schore, A. (2001). Effects of a secure attachment relationship on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, *22*, 7–66. https://doi.org/10.1002/1097-0355(200101/04)22:1<7::AID-IMHJ2>3.0.CO;2-N.

Silverman, D. (2007). *Interpretacja danych jakościowych*. PWN.

Silverman, D. (2008). *Prowadzenie badań jakościowych*. PWN.

Steinhauer, P. D. (1991). *The least detrimental alternative: A systematic guide to case planning and decision-making for children in care*. University of Toronto Press. https://doi.org/10.3138/9781442676626.

United Nations General Assembly. (2010). *Guidelines for the alternative care of children*. United Nations.